

Orientace

„Německo není dost slabé ani dost silné
S politickým analytikem Hansem Kundnanim
o tom, proč se mu nelíbí představy Angely Merkelové

„ ROZHOVOR
strana 20

SOBOTA 13. SRPNA A NEDĚLE 14. SRPNA 2016

LIDOVÉ NOVINY

KRESBA LELA GEISLEROVÁ

Teroristé, tikající bomba a mučení

Extrémní situace někdy zřejmě vyžadují, abychom jednali v rozporu s právem, což se mimochodem občas děje

Následující text ústí - upozorňuji čtenáře předem - v tento závěr: není-li jiná možnost, všechny jiné formy výslechu selhaly a času je již málo, **je z morálního hlediska přípustné**, aby se přistoupilo k mučení jako nástroji získání životně důležitých informací.

DAVID ČERNÝ

Představte si následující, bohužel nijak zvlášť nerealistickou situaci: skupina teroristů umístila na neznámé a frekventované místo ve městě časovanou bombu. Pokud vybuchne, zemře mnoho nevinných žen, dětí a mužů. Tajným službám se podařilo polapit jednoho z teroristů a disponují poměrně solidními důkazy, že mají toho správného člověka, který by je mohl včas dovést na místo, kde si bomba odtkává svůj čas. Zadrženi se vzpírají a zatvrzele odmítají odpovídat na všechny otázky. Velící důstojník celé operace si dobře uvědomuje, co vše je ve hře, kolik nevinných životů bude zmařeno, pokud tajné služby selžou a nedokážou bombu včas odhalit a zneškodnit. Čas rychle běží – je ho stále méně. Co má udělat?

Jednou z možností je v extrémní situaci přijmout extrémní prostředky a přistoupit k mučení. To je dnes z právního hle-

diska samozřejmě nepřipustné. Mučení zakazuje řada mezinárodních paktů a úmluv (nejdůležitější jsou Všeobecná deklarace lidských práv a Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení, přijatá Generálním shromážděním OSN 9. prosince 1987, jež vstoupila v platnost 26. června 1987, dva dny poté, co ji ratifikovala Kanada jako dvacátý stát). Musíme však rozlišovat dvě otázky: Je mučení přípustné z hlediska platného práva? Je mučení přípustné morálně? Extrémní situace někdy zřejmě vyžadují, abychom jednali v rozporu s právem, což se mimochodem děje například v případě eutanazie, ve většině zemí světa nelegální, přesto někdy i otevřeně prováděné.

Pět náhledů na jedno téma

Otázka morální přípustnosti mučení se stala předmětem intenzivní debaty ve Velké Británii v 70. a 80. letech minulého století, v 90. letech v Izraeli; tedy tam a tehdy, kde a kdy daný stát čelil teroristickým útokům. Po mimořádně účinných teroristických útocích 11. září 2001 diskuse opět propukla, a to s nebyvalou intenzitou. Téma mučit, či nemučit se stalo předmětem množství monografií a odborných článků. Jak to v případě kontroverzních témat bývá, morální přípustnost mučení v extrémních podmínkách má své nesmlouvavé zastánce i odpůrce.

Postoje k mučení lze v historické perspektivě rozdělit do pěti skupin. Do první patří rezolutní odpůrci mučení, kteří je

Otázka přípustnosti mučení se stala předmětem debaty ve Velké Británii v 70. a 80. letech, v 90. letech pak v Izraeli; tedy tehdy a tam, kde stál čelil útokům teroristů

„

odmítají za všech okolností, bez ohledu na účel, jemuž má sloužit (patřili mezi ně kupříkladu francouzský osvícenský filozof Voltaire či italský filozof práva a ekonom Cesare Beccaria, v dnešní době se mezi odpůrce mučení řadí významný filozof práva Matthew H. Kramer z univerzity v Cambridgi, autor publikace *Torture and Moral Integrity*.

Druhý postoj k mučení byl historicky nejčastější. Římské právo, inkvizice či středověké soudní dvory využívaly mučení coby prostředek k získání doznání v případě vážných zločinů, neboť doznání pachatele se požadovalo jako podmínka pro odsouzení. Mučení tedy bylo v některých případech přípustné, podléhalo však nemalému počtu regulací a podmínek.

Třetí postoj zastupuje profesor práva na Harvard Law School v USA Alan Dershowitz, který se domnívá, že mučení je

bohužel součástí moderního světa (jednak de facto, to jest k mučení dochází prakticky po celém světě, jednak je vynuceno situacemi, jakými je únos či potřeba zneškodnit tikající bombu). Dershowitz proto prosazuje, aby mučení podléhalo právní regulaci a přísnému dohledu, čímž se podle něj v konečném důsledku množství případů sníží.

Čtvrtá skupina autorů zaujímá poněkud jiný přístup: mučení je protiprávní a mělo by protiprávním zůstat. Existují však případy, kdy je morálně přípustné. Zastánce tohoto přístupu Uwe Steinhoff z Oxfordské univerzity, autor publikace *On the Ethics of War and Terrorism* (2007), připomíná v této souvislosti snímek *Dirty Harry* (Drsný Harry) z roku 1971. Clint Eastwood se zde v roli detektiva ocitá v situaci, kdy musí mučit postřeleného únosce, aby zachránil život unesené ženě: detektivovo jednání bylo protiprávní (a mělo by takové být i nadále), přesto v dané situaci pochopitelné a podle někoho i morální.

A pátý přístup k mučení je jednoznačně nemorální, neboť na ně neklade žádná omezení. Historickým příkladem může být císař Nero či markýz de Sade; jedná se o zcela marginální skupinu lidí.

Ještě jedna pěťice...

Hovořil jsem zde o postojích k mučení, je třeba si však uvědomit, že definice této praktiky není neproblematická a existuje plejáda typů mučení, jež je třeba rozlišovat, pokud chceme diskutovat o jejich morální přípustnosti. Nebudu se zde

pouštět do diskusí o správné definici mučení, plně postačí, že jím zde budeme rozumět úmyslné způsobení velké (někdo požaduje přívlastek nesnesitelné) bolesti – fyzického či psychického (v reálu jde vesměs o souběžné, obě) utrpení.

Již z této definice je patrné, že mučení způsobuje újmu, a etika chápe působení újmy v mnoha případech za nepřipustné. Jenže sousloví „v mnoha případech“ neznamená ve všech: pokud lékař amputuje svému pacientovi nohu, způsobí mu určitou nezanedbatelnou újmu. To však neznamená, že jednal nemorálně. Podobně není nemorální jednání zubaře, který vrtá zkažené zub. Ano, bolí to, je to nepřijemné, ale není to nemorální. Spadá mučení do kategorie újmy, která není nemorální?

Než na tuto otázku odpovíme, musíme si ujasnit, o jakém druhu mučení hovoříme, a blíže specifikovat podmínky, za nichž o přípustnosti tohoto extrémního opatření uvažujeme. Můžeme rozlišit celkem pět druhů mučení. První z nich je sadistické, které je vedeno pouze potřebou sadisty působit bolest jiné bytosti, člověku či zvířeti. V historii jsme se dále setkali s mučením zaměřeným na získání příznání podezřelého ze zvláště závažných činů. Dalším typem je mučení trestající, jež má i dnes některé obhájce, kteří zdůrazňují jeho odrazující (deterenční) účinek: pokud budeme mučit některé pachatele závažných trestných činů a tato praxe bude dostatečně známá, odradíme tím možné pachatele stejných či podobných závažných skutků.

Pokračování na straně 18

Teroristé, tikající bomba a mučení

Dokončení ze strany 17

Čtvrtou variantu představuje mučení, jehož cílem je vzbudit strach a paniku, odradit případné politické oponenty či oslabit morálku nepřátelské armády. Příkladem tohoto typu může být státem podporované násilí v Argentíně během takzvané špinavé války, již padlo od 70. let minulého století do roku 1983 za obětí tisíce lidí levicového smýšlení.

Někteří autoři, jako je například americký filozof Fritz Allhoff, autor obhajoby mučení v některých extrémních případech, opatrně připouštějí, že za určitých podmínek by tato forma snad mohla být morálně přípustná. Příkladem by mohla být situace, kdy by mučení natolik oslabilo morálku nepřátelské armády, že by výraznou měrou přispělo k vítězství ve spravedlivé válce, a zachránilo tak velké množství životů. Konečně poslední forma tortury spočívá v působení velkého utrpení zadržené osobě za účelem získání velmi důležitých informací. Velcí důstojníci ve scénáři s tikající bombou stojí právě před tímto problémem: zadrženy terorista může poskytnout klíčovou informaci, díky níž bude možné zachránit desítky, možná stovky nevinných lidských životů. Když zvažuje, zda přikročit k tak drastickému opatření, jímž mučení nepoškodí je, nechce uspokojovat své sadistické choutky, nepotřebuje doznání, nesnaží se svého zajatce potrestat, nejedná se mu o strach, jenž by mohl zasít do řad teroristů. Jde mu pouze o jedno: získat životně důležitou informaci. Můžeme hovořit o interogačním (výslechovém) mučení.

Sterilní jehly pod nehty

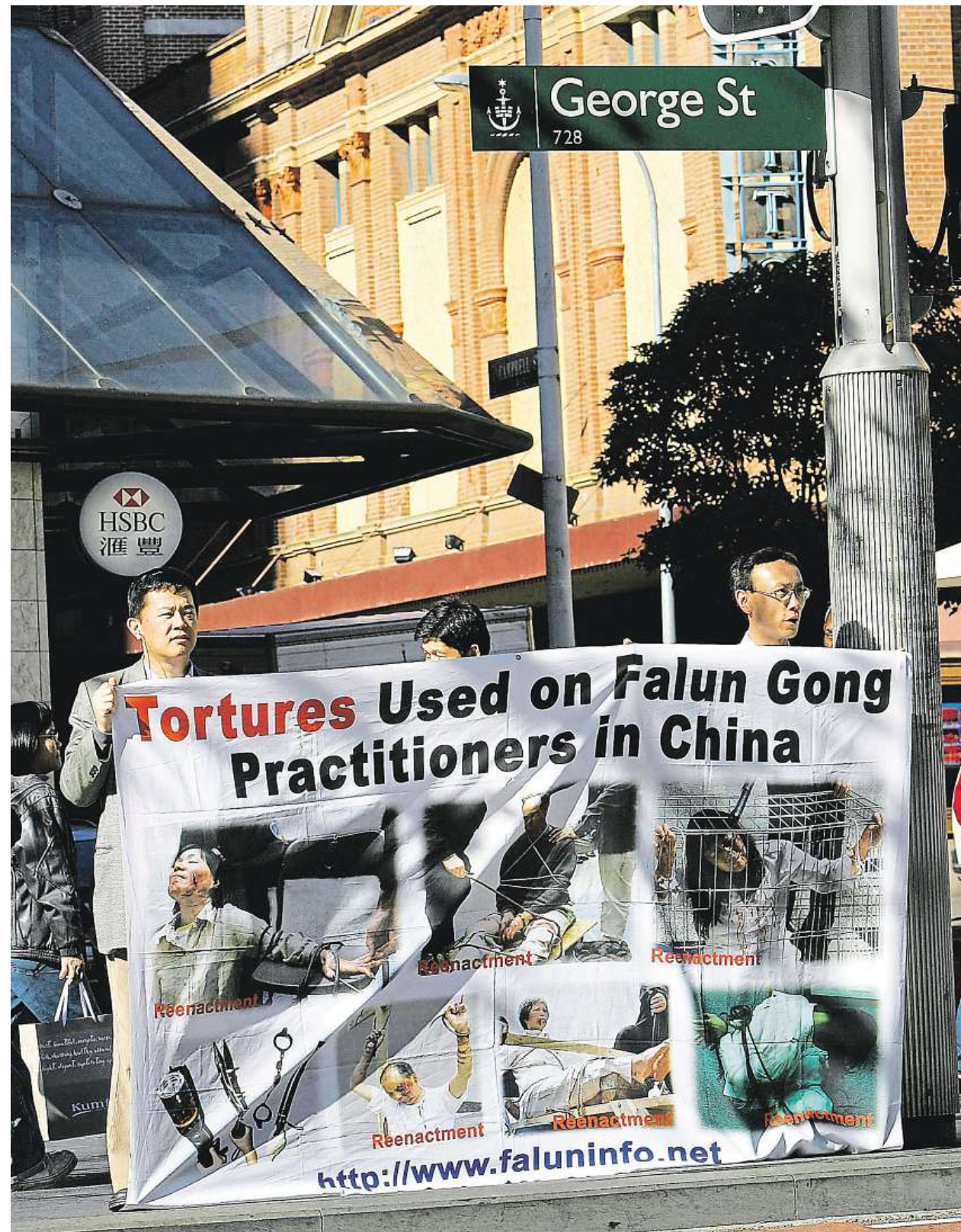
Ve scénáři s tikající bombou jsou obsaženy všechny důležité prvky, které umožňují morální hodnocení získávání informací prostřednictvím mučení. V první řadě je zde skupina teroristů. Slovo „terrorismus“ pochází z latinského slovesa „terrere“ (hrozit, děsit) a francouzského slova „terrorisme“, jež původně označovalo taktiku jakobínů během Francouzské revoluce, zvláště v období takzvané hrůzovlády (5. září 1793 – 28. července 1794), jemuž padlo za obětí dvacet až čtyřicet tisíc lidí. Terorismus můžeme chápat (autoři se však v pohledu na definici terorismu rozcházejí) jako úmyslné použití síly proti civilistům nezapojeným do boje nebo proti jejich majetku, a to s úmyslem vyvolat strach a paniku, a dosáhnout tím svých ideologických cílů. Z této definice poměrně bezprostředně plyne morální nepřipustnost teroristických činů, jejichž cílem jsou nevinné lidské bytosti, které nepředstavují žádnou reálnou hrozbu.

Dále zde máme hrozbu, tikající bomba, která v určitém okamžiku vybuchne na neznámém frekventovaném místě a zabije mnoho nevinných lidí. Zajaty terorista ví, kde se bomba nachází a – což je důležité – máme dostatečně věrohodné poznatky, díky nimž jsme si dostatečně jisti, že je to ten správný muž. Terorista ví, kde se bomba nachází, a my víme, že to ví. Při výslechu byly použity všechny legální prostředky, zadrženy muž však odmítá vypovídat. Jediná naděje, která zbývá, jediná naděje na záchranu desítek či stovek lidských životů je mučení. Autoři obhajující přípustnost mučení v situacích, jako je tikající bomba (někteří hovoří také o únosu), zdůrazňují, že mučení musí být minimálně „brutální“, nemělo by způsobit trvalé následky. Smyslem mučení je způsobit nesnesitelnou bolest, nikoli trvale poškodit lidský organismus. Již zmíněný Alan Dershowitz hovoří například o zapichování sterilních jehel pod nehty.

O důsledky, o ty běží

Je tedy mučení v takto definované situaci morálně přípustné? Velká a vlivná skupina morálních filozofů se domnívá, že když odpovídáme na otázku, jestli je určité jednání správné a morální, či nesprávné a nemorální, musíme zvažovat pouze jeden jediný normativní faktor (faktor určující morální hodnocení lidského jednání), jímž jsou důsledky. Jsou-li důsledky dobré, je jednání správné, nejsou-li dobré, potom je nesprávné.

Lidské jednání má samozřejmě řadu důsledků, některé jsou bezprostřední, jiné dlouhodobější, některé se týkají vy-

Bez diskuse. Ti, kdo praktikují učení fa-lun-kung, jsou v Číně mnohdy krutě mučeni; protest v Sydney, červenec 2005.

FOTO PROFIMEDIA.CZ

hradně nás, jiné zasahují do životů většího počtu lidí. Podstatné je, že vezmeme v úvahu všechny důsledky, podle nějakého klíče je vyhodnotíme, odečteme dobré od špatných, a je-li výsledek kladný (tedy převažuje-li dobro), označíme jednání za správné. Nejjednodušším klíčem k určování hodnoty důsledků našeho jednání je zvažování bolesti a slasti: slast je dobrá, bolest špatná. Existují však sofistikovanější teorie, některé místo o slasti a bolesti hovoří o lidských tužbách či preferencích a jako morálně správné označují takové jednání, které umožňuje realizaci co největšího množství preferencí co největšího množství lidí.

Asi nás nepřekvapí, že právě mezi zastánci etické teorie důsledků existuje nejvíce obhájců přípustnosti mučení. Zpomenujme si, jak jsou karty rozdané. Pokud velcí důstojníci nedá příkaz k mučení (i to je forma jednání) a nezíská potřebnou informaci, zemře mnoho nevinných lidí. Na miskách vah jeho úvahy tedy leží na jedné straně nesnesitelná bolest jednoho člověka, teroristy, na straně druhé desítky či stovky nevinných lidských životů. Je poměrně zřejmé, jakým směrem se váhy nakloní. Mučení slibuje přinést velké množství dobra na úkor poměrně malého zla, celková balance dobra nad zlem je pozitivní, takže je morálně přípustné k mučení přikročit.

Ačkoli tento závěr může být v souladu s intuitivně většiny populace, teorie důsledků se nezastavuje u mučení teroristy. Představme si, že terorista je odolný a vycvičený muž, času je velmi málo, mučení zřejmě nezabere věc. Je přípustné místo teroristy mučit třeba jeho malou dceru? Asi bychom odvětili, že v žádném případě, je to přece nevinná bytost, dítě, které nemá s tikající bombou nic společného. To je však nepochopení teorie důsledků: jejím jediným nor-

mativním faktorem jsou důsledky jednání, nikoli vina či nevína. Holčička je sice nevinná, její mučení však přispěje k získání požadované informace. Tato úvaha nakládání mísky morálních vah v neprospekch teroristovy dcery a směrem k přípustnosti jejího mučení.

Nevinné lidské bytosti jsou chráněny právy, nicméně pro ty, které se dopouštějí či dopustily nějakého zločinu, to již neplatí. Svým činem se totiž vlastně svých práv vzdaly.

”

Mnozí považují takové důsledky za nepřijatelné. Některé teoretiky důsledků samozřejmě mohou najít strategie, jak se neintuitivním důsledkům vyhnout. Domnívají se, že místo každého jednotlivého skutku bychom měli zvažovat pravidla jednání, opět z hlediska jejich důsledků. Platí zde jednoduchá rovnice: správné pravidlo jednání je takové, které má nejlepší důsledky. Lidské skutky jsou potom morální tehdy, pokud se řídí nějakým optimálním pravidlem.

Toto řešení je však spojeno se dvěma problémy. V první řadě je obtížné určit, kdy je nějaké pravidlo optimální: jak skutečně dojdeme k tomu, že pravidlo zakazující mučení teroristů či jejich příbuzných má nejlepší důsledky? A hlavně, pokud takové pravidlo přijmeme (a skutečně optimální je), mnohé konkrétní skutky optimální nebudou. Odmítne-li velcí důstojníci dát příkaz k mučení teroristy – ve shodě s obecným pravidlem za-

kazujícím mučení – zemře mnoho nevinných lidí. A to v této situaci nejlepší volba (volba s nejlepšími důsledky) rozhodně není.

Absolutismus lidských práv

Vraťme se zpět k našemu velcímu důstojníkovi. Uvažuje nad tím, zda mučit, či nemučit zajatého teroristu. Kromě důsledků však uznává ještě jeden normativní faktor ovlivňující morální hodnocení lidského jednání, jímž jsou lidská práva. Domnívá se, že důsledky jsou samozřejmě důležité, nicméně kromě nich musíme vzít v úvahu i lidská práva – v jeho případě právo na fyzickou a psychickou integritu. Práva jsou faktorem, který může převážet a často (pro některé vždy) převažuje druhý normativní faktor, jímž jsou důsledky. Protože i terorista je člověk, má svá nezicizitelná práva, která nesmíme porušit ani za cenu, že zemře mnoho nevinných lidí. Právě zastánci lidských práv se často stavějí na stranu barikády, jež odmítá mučení jako nepřipustný zásah do lidských práv.

Tvrzení, že práva jsou normativním faktorem, jenž vždy a za všech okolností přebíjí rozvahu o důsledcích, se však zdá být nepřijatelným absolutismem. Co když místo tikající bomby půjde o bombu atomovou, která zabije stovky tisíc lidí? Budeme tvrdit, že i v tomto případě slouží práva jako absolutní trumf, který žádná jiná úvaha nemůže přebít? Rovněž zastánci teorie práv někdy říkají, že vztah mezi oběma normativními faktory (práva a důsledky) není tak jednoduchý, jak by se mohlo zdát. Někdy přebíjí práva důsledky, v některých – extrémních – situacích naopak přebíjí důsledky práva. Přísné morální zákazy spojené s právy (nezabíješ, nebudeš mučit) zkrátka mají určité výjimky, proto se někdy hovoří o etickém excecionalismu. Problém s touto pozicí je poměrně zřejmý. Kdy přesně důsledky

přebíjí práva? Když je ve hře jeden život proti jednomu? Nebo proti pěti? Stovce? Tisícovce? Smíme nadulit únosce jednoho dítěte? Teroristu, který umístil bombu v řídké osídlené oblasti?

Zastánci tohoto přístupu se však těmito problémy nedají odstrašit. Etika totiž není přísná exaktní věda a bylo by bláhové čekat od ní jednoznačné určení morální aritmetiky soupeření mezi právy a důsledky. Hranice nadvlády důsledků nad právy jsou nejasné, to ovšem neznamená, že v některých případech ostré nejsou. A právě případ teroristy, jemuž hrozí (dostí relativně) mírná újma, mučení, výměnou za možnost záchranu velkého množství nevinných lidských životů, spadá do oblasti nadvlády důsledků nad právy.

Míra zapovězenosti

Problém mučení můžeme pojmut i jinak, pokud přijmeme další normativní faktor, jímž je nevinnost. Budeme trvat na tom, že nevinné lidské bytosti jsou chráněny právy, nicméně pro ty, které se dopouštějí či dopustily nějakého zločinu, to již neplatí. Svým činem se totiž vlastně svých práv vzdaly (nebo je pozbyly). Když na nás útočí zloděj s nožem v ruce, smíme se bránit. Neznamená to, že zloděj se svým činem vzdal všech svých práv: naše obrana by měla být úměrná útoku, pokud je to však nezbytné, můžeme ho během sebeobrany usmrtit. Stejně tak ale máme právo bránit někoho jiného, naše blízké či dokonce úplně cizince, pakliže je někdo napadne; opět způsobem přiměřeným intenzitě útoku. Analogicky můžeme uvažovat o mučení teroristy. Svým zákeřným skutkem zaměřeným proti nevinným lidským tvorbám pozbývá určitá práva, samozřejmě ne absolutně, ale v míře odpovídající nutnosti obrany před důsledky jeho činu, výbuchem tikající bomby. Mučení tak lze chápat jako formu obrany, totiž jako formu obrany před útokem na někoho jiného.

Můj osobní názor na mučení je tento: lze je chápat a ospravedlnit jako formu obrany, nicméně s důležitým upřesněním – ani během sebeobrany není přípustné zamýšlet svým jednáním ublížení či usmrcení útočnicka. To samozřejmě neznamená, že se nesmíme bránit, míním tím pouze to, že úmyslem našeho jednání musí být pouze odražení útoku prostředky přiměřenými jeho vážnosti. Pokud v boji útočnicka zraníme či usmrtíme, jedná se o nezamýšlený (nechceme ho zabít), nýbrž „pouze“ o předvídaný důsledek (pokud na něj vystřelím, předpokládám, že zemře). Avšak mučení je úmyslným způsobem bolesti, nelze je proto přirovnávat k sebeobraně. Znamená to, že tedy odmítám morální přípustnost mučení v případě tikající bomby? Je morálně přípustné působit újmu úmyslně (jako cíl či prostředek k cíli), nebo pouze jako nezamýšlený, ale předvídaný účinek (jako v případě sebeobrany)?

Neodmítám morální přípustnost mučení v krajních situacích, domnívám se však, že jde o prostředek naprosté většiny z nás zapovězený. Něco jiného platí v případě osob, které jsou zmocněny, aby svým jednáním spravovaly obecné dobro, podmínky možnosti plnohodnotného rozvoje lidské společnosti. V případě mučení se jedná o policisty či příslušníky tajné služby, jejichž povinností je chránit kontury prostoru svobodného lidského jednání před jeho narušení. Teroristé nastrojí tikající bombu, která zabije velké množství lidí. Policisté mají za úkol chránit společnost, chránit naše práva a svobody, a to prostředky, jež jsou k tomu nezbytné, včetně úmyslného působení újmy. Teroristé svým činem pozbývají svých práv, nikoli absolutně, jak jsem již řekl, ale v míře odpovídající jejich skutkům a nutnosti jejich nápravy.

Tedy: není-li jiná možnost, všechny jiné formy výslechu selhaly a času je již málo, je z morálního hlediska přípustné, aby se přistoupilo k mučení jako nástroji získání životně důležitých informací. Chápeme jako morálně správné, aby zločinci pykali za své činy ve vězení, většina lidí nejen u nás, ale i v zahraničí je dokonce nakloněna trestu nejvyššímu. Možná bychom si měli připustit, že mučení je jednou z extrémních, přesto však morálně přípustných forem reakce na minimálně neměně extrémní a morálně zcela nepřijatelné skutky.

Autor působí v ústavu státu a práva AV ČR. Článek vznikl v rámci programu AV21 Současná etika.